

“SƏYAHƏT” KONSEPTİNİN EKSTRALİNQVİSTİK ƏSASI

Müasir dilçilik üçün aktual olan "konsept" termini koqnitiv dilçiliyin əsas anlayışlarından biridir. "Conceptus" termini latın dilində "concupere-concupero" feilindən düzəlmiş, mənası "qavrama" deməkdir. Konsept termininin tarixi rus dilçiliyində S.Alekseyev-Askoldovun adı ilə əlaqələndirilir. O, ilk dəfə 1928-ci ildə "konsept" terminini özünün "Konsept və söz" məqaləsində "fikir forması" kimi qeyd etmişdir [3, s.267-279]. Dilçilikdə konsept terminin vahid tərifı mövcud deyildir, lakin konseptə aid bütün təriflərin ortaq cəhəti odur ki, onların hər biri konsepti düşüncə vahidi kimi görür. Rus dilçisi Y.Stepanov konsepti insan şüurunda mədəniyyət toplusuna bənzədərək və onu mədəniyyətin əsas vahidi adlandıraraq, qeyd edir ki, "konsept vasitəsilə mədəniyyət insanın mental dünyasına daxil olur". Deməli, fərdin (həbelə kollektivin) mövcud biliyini və təcrübəsini özündə ehtiva etdirən idrak vahidi kimi konsept həmçinin etnik-mədəni səciyyəyə daşıyır. O, konsepti aşağıdakı strukturda nəzərdə tuturdu:

1. Əsas əlamət - həmin dil daşıyıcısının hamısına məlumdur;
2. Passiv əlamət - bir sosial qrup üçün məlumdur;
3. Daxili forma - tədqiqatçılar tərəfindən müəyyənləşdirilir [4, s.46-54].

Rus dilçisi Q.V.Tokarev konseptin struktur modelində iki əsas tərkib hissəni ayırır. Onun fikrincə, birinci hissə özündə universal bilik ünsürlərini, ikinci hissə isə milli spesifik bilikləri özündə birləşdirir, bu ünsürlər digərlərindən fərqli olaraq müəyyən sosial qrupa, tarixə, mədəniyyətə xas bilikləri özündə birləşdirir.

Dilçilikdə konsept termininin dərkində dair 3 yanaşma vardır:

I yanaşmanın nümayəndələri - S. Stepanov və V.N. Teliya konsepti insanın mental dünyasının əsas ünsürü-hüceyrəsi kimi dəyərləndirirdilər. Onların fikrincə, "konsept" mədəniyyət və onlar arasındakı əlaqələrin cəmidir. II yanaşmanın tərəfdarları N.D. Artyunova, A.D. Şmelev - konseptə semantik yanaşmanı doğru qəbul edirdilər. III yanaşmanın nümayəndələri "konsepti" söz və gerçəklik arasındakı vasitə kimi görürdülər. Məsələn, D.S. Lixaçyov və E.S. Kubryakova belə hesab edirdilər ki, konsept birbaşa sözün mənasından qaynaqlanmış, o, sözün mənası ilə şəxsi və xalqın təcrübəsinin nəticəsidir [5, 280-288].

F.Veysəliyə görə, koqnitiv strukturların ən kiçiyi konseptlərdir. Ümumi və yoxlanılmamış mənada konsept dünya haqqında bilikləri yadda saxlamaq funksiyasını yerinə yetirir. Onun fikrincə, konseptlər ümumi şəkildə üç yolla öz ifadəsini tapır:

- 1) bildirmə; 2) ifadətmə; və 3) təsviretmə.

Müəllif qeyd edir ki, bildirmə işarələmə deməkdir, ifadətmə əşya və predmetin bütün incəliklərini dilə gətirməkdir. Təsviretmə isə təfərrüatı ilə açıqlamaq deməkdir. Bu üç halın üçü də semantik aspektləri nəzərdə tutur [1, s.43].

Koqnitiv elmin nümayəndələri D.Sperber və D.Uilson konseptin iki növünü fərqləndirirdilər: intuitiv və reflektiv. Intuitiv konseptlər idraki olaraq müəyyənləşən fenomenlərdən əldə edilir. Reflektiv konseptlər isə aydın olan nəzəriyyələr vasitəsilə təqdim olunur [8, s.347].

V.İ.Karasikin fikrincə, "konsept təcrübənin insan yaddaşında saxlanılan mənaya malik, dərk olunan tipikləşmiş fraqmentlərinin mental strukturudur" [6, s.59]. E.Piriye "konsept" termini barədə yazırdı ki, "milli mentalitetlərin də mühüm fərqləri, bir tərəfdən, dildə əks olunur, digər tərəfdən, dillə müəyyən olunur. Hər halda dil vahidlərinin təşəkkülü koqnitiv bazada baş verir. Bəzi hallarda bu koqnitiv baza müasir dil səviyyəsində dərk olunur, bəzi hallarda isə dərk olunmur, "oxunmur". Koqnitiv baza bizə qaranlıq qalanda bu, heç də onun olmaması demək deyil" [2, s.108].

Müxtəlif sahələri əhatə edən konseptlər ümumilikdə milli dilin konseptsfərini təşkil edir. S.A.Koşarnaya hesab edir ki, konseptsfər konseptual sahələri əmələ gətirən konseptlərin birləşməsinin müxtəlif növləridir. Sahələrin birləşməsi isə konseptsfəri əmələ gətirir [7, s.54].

D.S.Lixaçyov qeyd edir ki, milli dilin konseptlər sferasını xalqın mədəniyyətilə əlaqədə öyrənmək lazımdır. O bildirir ki, "Konseptsfər xalqın mədəniyyəti, ədəbiyyatı, folkloru, elmi, təsviri sənəti zəngin olduqca o da zəngin olur, konseptsfər xalqın bütün tarixi təcrübəsi ilə əlaqədardır" [5, s.28].

Linqvomədəni konsept kimi "səyahət" mürəkkəb mental birləşmə olaraq dildə çoxmənalı ifadəyə malikdir. Bu konsepti qeyri-parametrik, qeyri-müntəzəm və qeyri-predmet hadisə konseptlərinə aid etmək olar. Bununla belə, bu konseptin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini tənzim edir və predmet konseptləri ilə bağlıdır.

Konseptual təhlil məsələyə müxtəlif mövqələrdən yanaşmanı önə çəkir. Müxtəlif elm adamlarının fikirlərinə əsaslanaraq, səyahət konseptinin önəmli olduğunu, dilçilər, eləcə də digər elm xadimləri də vurğulamışdır. Fikirlərə əsaslanaraq demək olar ki, səyahət sözü bir çox mənaları ifadə edir:

- 1) Özünü kəşf etmək:
 - a) Səyahət ali və ciddi elm kimi bizə yenidən özünü dərk etməyə kömək edir (Alber Kamyu);
 - b) Səyahətdən sonra insan dəvisməyibsə, bu pis səyahət olmuşdur (Simon Blox);
 - c) Səyahət özünü itirib və eyni zamanda özünü tapmağın ən gözəl yoludur (Brenna Smit);
- ç) **Səyahət insanı təvazökar edir, görürsən ki, bu dünyada nə qədər kiçik yer tutursan (Qüstav Flober);**

¹⁰¹ BDU, doktorant

d) Səyahət həmişə gözəl keçmir. Səyahət həmişə rahat olmur. Bəzən o səni incidir, hətta əlbini aırır. Eybi vox, bu problem devil. Səyahət səni dəyişdirir. O sənin yaddaşında, şüurunda, qəlbində, bədənində iz buraxır. Sən özünə nəşə aparırsan (Entoni Burden);

- e) Əsl səyahət yeni mənzərələr axtarmaq deyil, yeni baxışla baxmaqdı (Marsel Prust);
- ə) Səyahət müdrik insanı daha da yaxşılaşdırırsa, axmaq insanı daha da pis edir (Tomas Fuler);
- f) Ay işığını dünyanın digər tərəfində gördükdə sonra, mən artıq həmin insan deyiləm (Meri Anna Radmaxer);
- g) Hara səyahət edirsənsə, oranın bir parçasına çevrilirsən (Anita Desayi).
- ğ) Mən həmişə düşünürdüm ki, niyə quşlar başqa məkanlara uça bildikləri halda eyni məkanda qalırlar. Sonra eyni sualı özümə ünvanladım (Harun Yahya);
- h) Etdiyin ən böyük səyahət xəyallarındakı həyatı yaşamaqdır (Opra Uinfri);
- x) İş ola bilər ki, sənin cibini doldursun, lakin səyahət sənin ruhunu qidalandırır (Jamie Lyn Beatty);
- ı) Hara səyahət edirsənsə, qəlbinlə et (Konfutsi);
- İ) Səyahət xəyalları reallığa çevirmək, nəyin necə olduğunu düşünməkdənsə, onları olduğu kimi görməkdir (Samuyel Conson);
- İ) Səyahət pul deyil, cəsarət tələb edən bir şeydir (Paulo Koelyo).

2) Səyahətin dünyagörüşünə təsiri:

a) Heç bir sev zəkani səyahət etmək qədər inkişaf etdirə bilməz (Emili Zola);

b) Dünya kitabdır. Kim səyahət etməyibsə, yalnız bir səhifə oxuyub deməkdir [9].

- c) Səyahət etmək insanların tanımadığı ölkə bərsində səhv düşündüyünü kəşf etməkdir (Oldoks Haksli);
- c) Səyahət dünyagörüşünü artırmağın bir üsuludur (Ralf Krouso);
- d) Əgər sən yeməkdən, adətlərdən imtina edirsənsə, dindən qorxursansa, insanlardan uzaqlaşırınsa, səyahət etməsən daha yaxşı olar (Ceyms Micener);
- e) Həmişə özünə apara biləcəyin şeylərə sahiblən: dillər öyrən, ölkələri, insanları tanı. Qoy sənin xatirələrin səyahət cantan olsun (Aleksandr Soljenitsin);
- ə) Təcrübə, səyahət təhsilə bərabərdir (Evrripid);
- f) Mənə nə qədər təhsil aldığımı demə, nə qədər səyahət etdiyini de (Məhəmməd).

3. Səyahətin vacibliyi:

- a) İldə bir dəfə heç vaxt səyahət etmədiyən məkana get (Dalay Lama);
- b) Mənim ən sevdiyim şey heç vaxt olmadığım məkana səyahət etməkdir (Diana Arbüs);
- c) Səyahət etmək yaşamaq deməkdir (Hans Xristian Andersen);
- c) Mən heç vaxt səyahət etmədiyim, qarşılaşmadığım insanlar olan şəhərlərə aşıqəm (Con Qrİn);
- d) Yaxşı səyahət etmək üçün varlı olmağa ehtiyac yoxdur (Ejen Fodor);
- e) Həyatını kompasla yaşa, saatla deyil (Stivin Kovi);
- ə) Bir insan səyyahdırsa, dünya onun evidir və səma onun damıdır, onun şlyapasını asdığı yer onun öz evidir, bütün insanlar onun ailəsidir (Drev Bundini Broun);
- f) Əgər gəncliyində Parisdə yaşamırsansa, sanslısan və ömrünün qalan hissəsini hara getsən də o, səninlə olacaq, çünki Paris həyat üçün bayramdır (Ernest Heminquey);
- g) Bəhanələrsiz yaşa, pəşmanlıq hissi keçirmədən səyahət et (Oskar Uayld);
- ğ) Bir xarici ölkəni anlamaq üçün ilk öncə onun ətrini hiss etmək lazımdır (Redyard Kiplinq);
- h) Evinə qayıdıb öz köhnə yastığına başını qoyana kimi, heç kəs səyahətin nə qədər gözəl olduğunu anlaya bilməz (Lin Yutanq);

x) Yolda cuxurlar bərsində narahat olma, sadəcə səyahətdən zövq al (Babs Hofmən).

4) Yol voldaşının vacibliyi:

- a) Yaxşı yol voldaşı ilə səyahət daha qısa görünər (İsaak Uolton);
- b) Heç vaxt səyahətə sevmədiyən insanla getmə (Ernest Heminquey) [10].

Nəticə etibarlı ilə qeyd edə bilərik ki, müxtəlif alimlərin fikirlərini təhlil etdikdə səyahətin insanın iç dünyasını, onun davranışını dəyişmək, onun şüurunu genişləndirmək qabiliyyətinə malik olduğunu anlarıq. Bu zaman o, coğrafiya, geokulturalogiya, fəlsəfə, antropologiya, sosiologiya, tarix, filologiya və s. elmlərin tədqiqat obyektinə çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Veysəlli F.Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışlar və perspektivləri. Bakı: Mütərcim, 2015, 119 s.
2. Piriyev E. Koqnitiv dilçilik üzrə praktikum, Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2012, 108 s.
3. Аскольдов-Алексеев С.А. (1997), Концептислово. Русская словесность, М.: Academia, с.267- 279.
4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. с. 46-54.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Русская словесность: Антология / Под ред. В.П.Нерознака. М.: Academia, 1997, с. 280-287
6. Карасик В. И. Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово: 2005, с.59
7. Кошарная. С.А Языковая личность в контексте этнокультуры. М., 1997, с.54
8. Margolis E. How to Acquire a Concept, Mind and Language, 13,1998, p. 347-369.
9. <https://www.adventureinyou.com/travel-inspiration/best-travel-quotes/>
10. <https://www.theintrepidguide.com/ultimate-inspirational-travel-quotes-list/#>

“Səyahət” konseptinin ekstralingvistik əsası

Xülasə

Bu məqalə “konsept” terminin mənası və tədqiqatından bəhs edir. Konsept dil vahidlərində üzə çıxır. Konsept barəsində bir çox yanaşmalar vardır. Lingvistik ensklopedik lüğətə “konsept” termini daxil edilməyə, “anlama” sözü ilə sinonim götürülə bilər. Bu məqalə konsept terminini və onun mənası haqqında bütün fikirləri ümumiləşdirmişdir. Eyni zamanda müxtəlif alimlərin “səyahət” konsepti barəsində fikirlərinin təhlilindən bəhs edir. Onların fikirlərini təhlil etdikdə “səyahət” konseptinin bir neçə dəyərli komponentləri və səciyyəvi xüsusiyyətləri aşkarlanmışdır.

Экстралингвистическая основа концепции путешествия

Резюме

В этой статье обсуждается значение и исследование термина «концепция». Концепция появляется в языковых единицах. Есть много подходов к понятию концепции. Несмотря на то, что термин «концепт» не включен в лингвистико-энциклопедический словарь, он может быть синонимом слова «понимание». В этой статье обобщены все идеи о понятии термина и его значении. Также в статье обсуждается анализ взглядов различных ученых на концепцию «путешествие». Анализ их взглядов выявил несколько ценных составляющих и характеристик понятия «путешествие».

Extralinguistic basis of “travel” concept

Summary

This article gives the meaning of the term concept and is devoted to research the term of concept. In modern cognitive linguistics studying of concept is actual, as functionally significant for the corresponding culture are displayed in structure of a concept signs. Any concept is realized in language units. There are a lot of points of view about what concept is. There is no dictionary entry in linguistics encyclopedic dictionary of the term concept. It is only synonym of the term conception. This article summarize all points of view about the term concept and gives its definition. At the same time this article is devoted to the analysis of different scientists opinions about topic Travel. As a result of the analysis some valuable components of the concept “Travel” in lingua culture of different languages were revealed and its dominant characteristics were distinguished.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva